वामदेवो गौतमः। ऋभवः। त्रिष्टुप्

प्र ऋभुभ्यो दूतमिव वाचमिष्य उपस्तिरे श्वैतरीं धेनुमीळे।
ये वातजूतास्तरणिभिरेवैः परि द्यां सद्यो अपसो बभूवुः॥ ४.०३३.०१

ये। वातजूताः- प्राणप्रेरिताः। तरणिभिः- तारकैः। एवैः- गमनैः। अपसः- शोभनकर्माणः। सद्यः- क्षणेन। द्याम्- नभः। चित्ताकाशम्। परि- परितः। बभूवुः- अभवन्। ऋभुभ्यः- तेभ्य उरुभासमानेभ्यश्चिद्रश्मिभ्यः। दूतमिव। वाचम्- मन्त्रम्। प्र इष्ये- प्रेरयामि। उपस्तिरे- सोमोपस्तरणार्थम्। श्वैतरीम्- धेनुम्। ईळे- याचे॥१॥

यदारमक्रन्नृभवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः।
आदिद्देवानामुप सख्यमायन्धीरासः पुष्टिमवहन्मनायै॥ ४.०३३.०२

यदा। ऋभवः- सूर्यरश्मयः। पितृभ्याम्- द्यावापृथिवीभ्याम्। परिवेष्टी- परिचर्यया। वेषणा- व्याप्त्या। दंसनाभिः- दर्शनैः। अरमक्रन्- अत्यर्थं शोभनकर्म चक्रुः। आदित्- तदा। चित्- एव। देवानाम्- देवतानाम्। सख्यम्- मैत्रीम्। उप आयन्- अगच्छन्। धीरासः- धारणाकुशलाः सन्तः। मनायै- मननशीलाय। पुष्टिम्। अवहन्- प्रापयन्ति॥२॥

पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना सना यूपेव जरणा शयाना।
ते वाजो विभ्वाँ ऋभुरिन्द्रवन्तो मधुप्सरसो नोऽवन्तु यज्ञम्॥ ४.०३३.०३

सना- सनातन्यौ। यूपेव- आश्रये। जरणा- किन्तु जीर्णे। शयाना- अशक्ते। पितरा- द्यावापृथिव्यौ। ये। पुनः। युवाना- नव्ये। चक्रुः- अकुर्वन्। ते। ऋभुः- उरु भासमानः। विभ्वा- प्रभुः। वाजः- शोभनगमन इति त्रयो ऋभवः। इन्द्रवन्तः- ईशनसमर्थाः। मधुप्सरसः- मधुराः। नः- अस्माकम्। यज्ञम्- देवपूजां दानं सङ्गतिकरणम्। अवन्तु- रक्षन्तु॥३॥

Dr. Rangani

WEBOLIM

यत्संवत्समृभवो गामरक्षन्यत्संवत्समृभवो मा अपिंशन्।

यत्संवत्समभरन्भासो अस्यास्ताभिः शमीभिरमृतत्वमाशुः॥ ४.०३३.०४

यत् संवत्सम्- यत्कालपर्यन्तम्। संवत्सः संवत्सरः कालोपलक्षणः। ऋभवः- चित्किरणाः। गाम्- धेनुमदितिं भूमिम्। अरक्षन्- अपालयन्। यत्संवत्सम्- यत्कालपर्यन्तम्। ऋभवः। माः- तदवयवान्। अपिंशन्- अकुर्वन्। यत्संवत्सम्। अस्याः- गोः पृथिव्या अदितेः। भासः- दीप्तीः। अभरन्- अधारयन्। ताभिः। शमीभिः- शमभावनाभिः। अमृतत्त्वम्। आनशुः- प्रापुः॥४॥

ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान्त्रीन्कृणवामेत्याह।

कनिष्ठ आह चतुरस्करेति त्वष्ट ऋभवस्तत्पनयद्वचो वः॥ ४.०३३.०५

ज्येष्ठः- तेषु प्रथमः। आह- अब्रवीत्। चमसा द्वा करेति- एकं चमसं द्वौ कृणवामेति। कनीयान्- द्वितीयः। त्रीन्। कृणवामेत्याह। कनिष्ठः- तृतीयः। चतुरः- चतुर्धा। करेति- कृणवामेति। आह। हे ऋभवः। त्वष्टा- तनूकरणदेवता सूर्यः। वः- युष्माकम्। तत्। वचः- वचनम्। पनयत्- प्रशशंस॥५॥

सत्यमूचुर्नर एवा हि चक्रुरनु स्वधामृभवो जग्मुरेताम्।

विभ्राजमानाँश्चमसाँ अहेवावेनत्त्वष्टा चतुरो ददृश्वान्॥ ४.०३३.०६

नरः- नेतारः। सत्यम्- तथ्यम्। ऊचुः- अब्रुवन्। एव- एवम्। हि- खलु। चक्रुः- अकुर्वन्। एताम्- इमाम्। स्वधाम्- आत्मधारणाम्। अनु- अनुसृत्य। ऋभवः। जग्मुः- गतवन्तः। अहेव- दिनानीव। विभ्राजमानान्- दीप्तान्। चमसान्। चतुरः। त्वष्टा- तनूकरणदेवता। अवेनत्- अकामयत। ददृश्वान्- दृष्टवान्। चमसं सोमधारकपात्रमित्याधिभौतिके। रसोपलब्धिस्थानमित्याध्यात्मिके। सामान्यतया निर्माणं त्वष्टुः सूर्यस्य कार्यम्। तस्य विशेषतया प्रणालीनां कल्पनमृभूणां सूर्यकिरणानां कार्यम्॥६॥

द्वादश द्यून्यदगोह्यस्यातिथ्ये रणन्नृभवः ससन्तः।

Dr. Rangani

WEBOLIM

सुक्षेत्राकृण्वन्ननयन्त सिन्धून्धन्वातिष्ठन्नोषधीर्निम्नमापः॥ ४.०३३.०७

यत्- यदा। अगोह्यस्य- अगोप्यस्य सूर्यस्य। आतिथ्ये- पूजायाम्। द्वादश द्यून्- द्वादशमासाननुसृत्य। ससन्तः- स्वपन्तः। सूर्ये लीना इति भावः। ऋभवः। रणन्- रमन्ते। तदा। सुक्षेत्राणि- शोभनभूमिकाः। अकृण्वन्- अकुर्वन्। सिन्धून्- अपो मूलशक्तिधाराः। अनयन्त- अनयन्। धन्वः- निरुदकं प्रदेशमपि अधिष्ठाय। निम्नम्- नीचस्थानम्। आपः- उदकानि अध्यतिष्ठन्। ओषधीरतिष्ठन्॥७॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं नरेष्ठां ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपाम्।
त आ तक्षन्त्वृभवो रयिं नः स्ववसः स्वपसः सुहस्ताः॥ ४.०३३.०८

ये। रथम्- लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकं वाहनम्। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। सुवृतम्- शोभनचक्रम्। नरेष्ठाम्- नेतरि वर्तमानम्। चक्रुः- कृतवन्तः। विश्वरूपाम्। विश्वजुवम्- सर्वप्रेरयित्रीम्। धेनुम्- गामदितिं पृथिवीम्। चक्रुः। ते। ऋभवः- सूर्यकिरणाः। स्ववसः- सुरक्षकाः सुकान्ताः। स्वपसः- शोभनकर्माणः। सुहस्ताः- शोभनपाणयः। नः- अस्मभ्यम्। रयिम्- दानयोग्यसम्पदम्। आ तक्षन्- तनूकृतवन्तः॥८॥

अपो ह्येषामजुषन्त देवा अभि क्रत्वा मनसा दीध्यानाः।
वाजो देवानामभवत्सुकर्मेन्द्रस्य ऋभुक्षा वरुणस्य विभ्वा॥ ४.०३३.०९

देवाः- देवताः। एषाम्- एतेषाम्। अपः- जीवोदकानि। अजुषन्त- सेवन्ते। क्रत्वा- प्रज्ञया। मनसा- चित्तेन। अभि- अभितः। दीध्यानाः- दीप्ताः। ऋभुः- ऋभुक्षाः। ऋभुनाथः। ऋभवोऽस्मिन् क्षियन्ति वसन्तीति ऋभुक्षाः। विभ्वा- विभुः। वाजः- शोभनगमन इति त्रयो रश्मिविशेषा ऋभवः। वाजः। देवानाम्- देवतानाम्। सुकर्मा- शोभनकर्मयुक्तः। अभवत्- बभूव। ऋभुक्षाः। इन्द्रस्य- ऐन्द्रः। विभ्वा। वरुणस्य- वारुणो बभूव॥९॥

ये हरी मेधयोक्था मदन्त इन्द्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वा।

Dr. Rangaji
WEBOLIM

ते रायस्पोषं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः क्षेमयन्तो न मित्रम्॥ ४.०३३.१०

ये। मेधया। उक्था- मन्त्रैः। मदन्तः- तुष्यन्तः। इन्द्राय- ईशनाधिदैवताय। सुयुजा- शोभनयोगौ। हरी- आकर्षणशक्तिप्रतीकौ। अश्वा- प्राणाश्वौ। चक्रुः- कृतवन्तः। ते। ऋभवः- चित्किरणाः। मित्रम्- सुहृत्। न- इव। क्षेमयन्तः- सौख्यदायकाः। अस्मे- अस्मभ्यम्। रायस्पोषम्- सम्पत्पुष्टिम्। द्रविणानि- धनानि। धत्त- धारयत ॥१० ॥

इदाह्नः पीतिमुत वो मदं धुर्न ऋते श्रान्तस्य सख्याय देवाः।
ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीये अस्मिन्सवने दधात॥ ४.०३३.११

इदा- इदानीम्। अह्नः पीतिम्- दिवसे समर्पितरसस्य अनुभूतिम्। मदम्- आनन्दम्। वः- युष्माकमेव। धुः- देवा धारयन्ति। श्रान्तस्य- श्रान्तात्तपोयुक्तात्। ऋते। देवाः। सख्याय न भवन्ति। ते। ऋभवः। नूनम्- निश्चयेन। अस्मे- अस्मभ्यम्। वसूनि- सम्पदः। अस्मिन्- एतस्मिन्। तृतीये सवने। दधात- धारयन्ति ॥११ ॥

Dr. Rangaji

WEBOLIM